

ارائه مدل حسابداری اسلامی، با تأکید بر مبانی فقهی و چالش‌های بنیادی

ساسان مهرانی^۱

غلامرضا کرمی^۲

سید علی حسینی^۳

علیرضا رام روز^۴

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۰/۱

تاریخ دریافت: ۹۴/۷/۲۰

چکیده

چالش‌های حسابداری اسلامی در حسابداری مرسوم پوشش داده نشده‌اند و مقبولیت استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی (به‌عنوان نهاد پیش‌رو تدوین‌کننده استانداردهای حسابداری اسلامی)، نیز نیازمند بررسی است. چالش‌های یادشده در دو دسته بنیادی و کاربردی قابل‌تقسیم هستند. ارائه پاسخ جامع و مقبول به این چالش‌ها، نیازمند بررسی موضوع از هر دو منظر فقهی و حسابداری است. با توجه نبود ادبیات کافی در مورد بعد فقهی حسابداری اسلامی، پژوهش حاضر به روش آمیخته اکتشافی صورت می‌پذیرد. بخش کیفی پژوهش با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی، به‌عنوان روشی متقن در علوم اسلامی، به ارائه پاسخ فقهی مناسب برای چالش‌های بنیادی می‌پردازد. بخش دوم پژوهش با روش پیمایشی به اخذ نظرات خبرگان حسابداری می‌پردازد. پس از مقایسه نتایج دو بخش کیفی و کمی و ارائه پاسخ چالش‌های بنیادی حسابداری اسلامی، لزوم تشکیل کمیته فقهی در سازمان حسابرسی و نیز اقدام فراملی در راستای حل چالش‌های حسابداری اسلامی پیشنهاد می‌گردد. درنهایت، بر اساس نتایج، مدلی برای حسابداری اسلامی ارائه می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: حسابداری اسلامی، فقه، چالش.

۱- دانشیار گروه حسابداری دانشگاه تهران smehrani@ut.ac.ir

۲- دانشیار گروه حسابداری دانشگاه تهران ghkarami@ut.ac.ir

۳- استادیار گروه هیات دانشگاه امام صادق (ع) Sa_h114@yahoo.com

۴- دانشجوی دکتری حسابداری دانشگاه تهران-پردیس بین‌المللی کیش (مسئول مکاتبات) Alireza_ramrouz@ut.ac.ir

۱- مقدمه

پرداخت زکات و ممنوعیت ربا از جمله راهکارهای اسلام برای برقراری عدالت اقتصادی، محسوب می‌شوند. دین مبین اسلام در راستای برقراری عدالت و مساوات هر چه بیشتر در حوزه اقتصادی بهره را منع و روش‌ها و عقود را جهت تأمین مالی پاک و عاری از ربا و تسهیل امور اقتصادی اسلامی در جوامع وضع نموده است. وجود رهنمودهای مذکور باعث تفاوت معاملات و مالی اسلامی و حسابداری مورد نیاز آن‌ها نسبت به حسابداری مرسوم است. اقتصاد اسلامی در هزاره جدید به سرعت اشاعه یافته است و درحالی‌که بسیاری از بانک‌های غربی همچنان از تأثیرات منفی بحران وام‌های بی‌پشتوانه سال ۲۰۰۷ و بحران مالی جهانی سال ۲۰۰۸ زیان می‌بینند، بانک‌های اسلامی از شکست‌های بعدی مصون بوده‌اند (اختر عزیز، ۲۰۱۱). از سوی دیگر، حوزه مرکز بازارهای نوظهور، دارایی‌های بانک‌های اسلامی در سال ۲۰۱۳ بالغ بر ۱/۷ تریلیون دلار آمریکا و رشد سالیانه آن ۱۷/۶ درصد بوده است (مرکز بازارهای نوظهور، ۲۰۱۴). نیاز به گزارشگری نهادهای مالی اسلامی از آنجا نشأت گرفته است که نهادهای مالی اسلامی در اجرای استانداردهای حسابداری موجود از قبیل استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی^۱ و یا استانداردهای حسابداری داخلی^۲ که بر ساختارها و رویه‌های مالی معمول تدوین شده‌اند، به مشکل برخوردند. از این رو، به لحاظ اهمیت و ضرورت موضوع، پژوهش‌های گسترده‌ای در این عرصه توسط دانشگاه‌ها و سازمان‌های اسلامی انجام شد و در نتیجه این تحقیقات و در راستای تحقق اهداف اسلامی، سازمان‌هایی با هدف تهیه و تدوین استانداردهای حسابداری مربوط به فعالیت نهادهای مالی اسلامی تأسیس گردیدند. این سازمان‌ها عبارت‌اند از:

- سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی^۳
 - هیئت استانداردهای حسابداری مالزی^۴
 - گروه تدوین استاندارد آسیا-اقیانوسیه^۵
 - مرکز دانش مالیه اسلامی دلویت^۶
- هیچ‌یک از سازمان‌ها و نهادهای مذکور، در حل جهانی مشکلات حسابداری اسلامی از طریق گنجاندن آن در استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی و یا تدوین مجموعه‌ای باکیفیت و مورد پذیرش جهانی از استانداردهای حسابداری اسلامی موفق نبوده‌اند. اما در مقام مقایسه، مجموعه استانداردهای حسابداری اسلامی تدوین شده توسط سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، نسبت به همتایان خود اشاعه بیشتری را تجربه نموده است. این سازمان غیرانتفاعی در تاریخ ۲۷ مارس ۱۹۹۱ در بحرین به ثبت رسیده و تاکنون ۲۶ استاندارد حسابداری با عنوان استانداردهای حسابداری مالی^۷ تدوین نموده است. چالش‌های حسابداری اسلامی که در استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی پوشش داده نشده و نهادهای تدوین‌کننده استانداردهای حسابداری اسلامی که در ارائه رهنمودهایی جامع و جهان‌شمول در مورد آن‌ها موفقیت قابل توجهی کسب نکرده‌اند، در دو دسته بنیادی و کاربردی قابل تقسیم هستند. چالش‌های مربوط به اهداف و مفاهیم حسابداری، شناسایی و اندازه‌گیری، ارائه و افشا (الجدیبی، ۲۰۱۴، ص ۵۳) تحت سرفصل چالش‌های بنیادی و آن دسته از چالش‌هایی که به روش‌های حسابداری و ثبت رویدادهای مالی اسلامی می‌پردازند، جزء چالش‌های کاربردی محسوب می‌گردند. مقاله حاضر ضمن بررسی مبانی فقهی و چالش‌های بنیادی حسابداری اسلامی، به ارائه پاسخ چالش‌ها از هر دو منظر فقهی و حسابداری و پیشنهاد مدلی برای حسابداری اسلامی می‌پردازد.

۲- مبانی نظری و مروری بر پیشینه پژوهش

چالش‌های حسابداری اسلامی

اهداف حسابداری اسلامی

سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، ضمن پذیرش و تطبیق اهداف استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی با شریعت اسلام، اهداف حسابداری بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی را به شرح زیر بیان می‌نماید (سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، ۱۳۸۹):

۱) تعیین منافع و تعهدات همه اشخاص ذینفع، از جمله حقوق و تعهدات ناشی از معاملات و سایر رویدادهای تکمیل‌نشده، طبق اصول شریعت اسلامی و مفاهیم مطلوبیت، نیکوکاری و رعایت ارزش‌های تجارت اسلامی،

۲) کمک به حفاظت از دارایی‌ها و حقوق بانک اسلامی و هم‌چنین حقوق دیگران،

۳) کمک به ارتقای قابلیت مدیریتی و تولیدی بانک اسلامی و تشویق به انطباق آن با اهداف و سیاست‌های تدوین‌شده و بالاتر از همه رعایت شریعت اسلامی در همه معاملات و رویدادهای آن،

۴) ارائه اطلاعات مهم به استفاده‌کنندگان این گزارش‌ها، جهت کمک به آنان برای تصمیم‌گیری درست در معامله با بانک‌های اسلامی.

مفاهیم حسابداری اسلامی

رویکرد سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی پذیرش اصول پذیرفته‌شده حسابداری به‌استثناء مواردی است که با شریعت در تضاد می‌داند. از این‌رو، برخلاف مفاهیمی چون به‌موقع بودن، قابلیت اتکا و قابل فهم بودن، دو مفهوم کلیدی رجحان محتوا بر شکل و ارزش زمانی پول را

مقبول نمی‌داند (همان منبع). این سازمان ارزش زمانی پول را معادل بهره و ربا دانسته و استفاده آن در حسابداری اسلامی را غیرشرعی محسوب می‌نماید. به‌علاوه، این سازمان استفاده از مفهوم رجحان محتوا بر شکل به طبقه‌بندی اجاره‌ها به عملیاتی و سرمایه‌ای را مغایر شریعت اسلام می‌داند. بر اساس این دیدگاه، اجاره‌کننده مالکیت دارایی را به‌دست نمی‌آورد و ریسک و مزایای مالکیت نیز به او منتقل نمی‌گردد (استاندارد حسابداری مالی، شماره ۱، ۲۰۱۰). استاندارد حسابداری مالی شماره ۸ با عنوان "اجاره و اجاره به شرط تملیک"، تقریباً با چنین استدلالی احتساب تمامی اجاره‌ها به‌جز به شرط تملیک به‌عنوان اجاره‌های عملیاتی را الزامی می‌داند (استاندارد حسابداری مالی، شماره ۸، ۲۰۱۰).

اندازه‌گیری در حسابداری اسلامی

سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی با استناد به استفاده از ارزش متعارف در محاسبه زکات، ارزش متعارف را مناسب حسابداری اسلامی می‌داند. استاندارد حسابداری مالی شماره ۹ با موضوع زکات، دارایی‌های مشمول زکات را وجه‌نقد و معادل نقد، حساب‌های دریافتی پس از کسر ذخیره مطالبات مشکوک‌الوصول، دارایی‌های کسب‌شده برای دادوستد (برای مثال، موجودی‌ها، اوراق بهادار قابل خریدوفروش، املاک و غیره)، و دارایی‌های تأمین مالی (برای مثال مضاربه و مشارکت) معرفی و به ارزش متعارف اندازه‌گیری می‌نماید (استاندارد حسابداری مالی شماره ۹، ۲۰۱۰).

بر همین اساس، استانداردهای حسابداری مالی شماره ۳ (مضاربه) و ۴ (مشارکت) استفاده از ارزش متعارف برای اندازه‌گیری اولیه و اندازه‌گیری‌های بعدی سرمایه دو عقد مشارکتی دارای استاندارد

حسابداری را الزامی می‌دانند (استانداردهای حسابداری مالی ۳ و ۴، ۲۰۱۰).

در مورد عقود مشارکتی و به‌طور خاص مضاربه و مشارکت رهنمودی در استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی لحاظ نشده است. تنها اقدام هیئت استانداردهای حسابداری بین‌المللی برای اندازه‌گیری عقود مشارکتی برگزاری دو نشست در سال‌های ۲۰۱۳ و ۲۰۱۵ با حضور نهادهای دست‌اندرکار حسابداری اسلامی برای استفاده از استاندارد گزارشگری مالی شماره ۹ (ابزارهای مالی) در مورد اندازه‌گیری عقود مشارکتی مضاربه و مشارکت بوده است. استانداردهای حسابداری مالی سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی نیز نیازمند بررسی است.

افشا در حسابداری اسلامی

بر اساس استاندارد حسابداری مالی شماره ۱ با عنوان "ارائه و افشا در صورت‌های مالی بانک‌های و نهادهای مالی اسلامی"، مؤسسات مالی و بانک‌های اسلامی موظف به ارائه صورت‌های مالی زیر می‌باشند (استاندارد حسابداری مالی، شماره ۱، ۲۰۱۰): صورت وضعیت مالی، صورت سود و زیان، صورت جریان وجوه نقد، صورت تغییرات در حقوق صاحبان سرمایه یا صورت سود (زیان) انباشته، صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدودشده، صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات، و صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه.

همان‌طور که ملاحظه می‌فرمایید در حال حاضر سه صورت مالی تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدودشده، منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات، و صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه جزو صورت‌های مالی سالیانه بانک‌های

کشور ارائه نمی‌شوند و لزوم یا عدم لزوم ارائه آن‌ها نیازمند بررسی است.

بر اساس استاندارد حسابداری مالی شماره ۱ افشا موارد زیر در صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه الزامی است:

(۱) دوره مشمول صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه باید افشا گردد. (۲) مانده‌های قرض‌الحسنه و موجودی صندوق در ابتدای دوره باید برحسب نوع و ماهیت افشا شود. (۳) مبلغ و منابع وجوهی که در طی دوره اختیار صندوق قرار گرفته است، باید افشا شود. (۴) مبلغ و موارد مصرف وجوه در طی دوره باید برحسب نوع و ماهیت افشا گردد، و (۵) مانده‌های صندوق قرض‌الحسنه و موجودی صندوق در پایان دوره باید افشا شود.

بر اساس استاندارد حسابداری مالی شماره ۹ افشا موارد زیر در صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات الزامی است (استاندارد حسابداری مالی، شماره ۹، ۲۰۱۰):

(۱) دوره مشمول صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات باید افشا شود. (۲) مسئولیت بانک اسلامی در پرداخت زکات و نحوه جمع‌آوری و پرداخت آن به‌وسیله بانک اسلامی به نمایندگی از صاحبان سرمایه و یا دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده باید افشا شود. (۳) سایر منابع وجوه صندوق خیریه و زکات باید افشا شود، و (۴) وجوه پرداخت‌شده به‌وسیله بانک اسلامی از محل صندوق خیریه و زکات در طی دوره و موجودی صندوق در پایان دوره باید افشا شود.

حساب‌های سرمایه‌گذاری محدودشده و محدود نشده

مطابق قانون عملیات بانکی بدون ربا، بانک در بکار گرفتن سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار وکیل

است. حق‌الوکاله به‌کارگیری انواع حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار، جزو درآمد بانک محسوب می‌گردد. در عرصه بین‌المللی و به‌طور مرسوم، اکثر بانک‌های اسلامی، علاوه بر عقد وکالت این حساب‌ها را در قالب عقد مشارکت و به‌طور عمده مضاربه نیز به کار می‌گیرند (حاجیان، ۱۳۹۰). در شرایط استفاده از عقد مضاربه در استفاده از سپرده‌گذاری‌ها واژه حساب‌های سرمایه‌گذاری^۸ را به‌عنوان معادل واژه سپرده‌های سرمایه‌گذاری مورد استفاده قرار می‌گیرد، و حساب‌های سرمایه‌گذاری به دو دسته محدودشده و محدود نشده تقسیم می‌شوند.

در حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده، دارنده حساب، وجه را در قالب عقد مضاربه در اختیار بانک اسلامی قرار می‌دهد و به بانک اجازه می‌دهد وجوه سپرده‌گذاری شده را بدون وضع هیچ محدودیتی از نظر محل، شیوه و هدف سرمایه‌گذاری به روشی که بانک اسلامی مناسب تشخیص می‌دهد، سرمایه‌گذاری کند.

در مورد نحوه افشای حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده در صورت‌های مالی دو دیدگاه وجود دارد. در دیدگاه نخست، که هیئت استانداردهای حسابداری مالزی بر آن تأکید دارد، حساب سرمایه‌گذاری محدود نشده به‌عنوان بدهی شناسایی می‌گردد. رویکرد جاری در کشور ایران با این دیدگاه منطبق است. گزارش نهاد رم (نهاد سابق رتبه‌بندی مالزی، به نام برهاد)^۹، حساب سرمایه‌گذاری را بدهی می‌داند (هیئت استانداردهای حسابداری مالزی، ۲۰۱۲).

بر اساس دیدگاه دوم، حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده و معادل آن‌ها، باید در صورت وضعیت مالی به‌عنوان رقم جداگانه‌ای بین بدهی‌ها و حقوق صاحبان سرمایه ارائه و افشا شود (سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، ۱۳۸۹).

در حساب‌های سرمایه‌گذاری محدودشده، دارنده حساب محدودیت‌های مشخصی در زمینه محل، شیوه و هدف سرمایه‌گذاری سپرده‌ها توسط بانک وضع می‌نماید. علاوه بر این، بانک اسلامی ممکن است از درهم آمیختن وجوه خود با وجوه حساب سرمایه‌گذاری محدودشده به‌منظور سرمایه‌گذاری منع شده باشد. سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی ارائه یک صورت مالی مجزا توسط بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی با نام "صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدودشده" برای افشا اطلاعات مربوط به این حساب‌ها را الزامی می‌داند. اطلاعات زیر در صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدودشده افشا می‌گردد (همان منبع):

الف) مانده سرمایه‌گذاری‌های محدودشده در ابتدای دوره، ب) تعداد واحدهای سرمایه‌گذاری شده در هر یک از پرتفوی سرمایه‌گذاری‌ها و ارزش هر واحد در ابتدای دوره، پ) واگذاری یا خرید مجدد واحدهای سرمایه‌گذاری شده طی دوره، ت. سهم بانک اسلامی در مجموعه سرمایه‌گذاری‌ها به‌عنوان مضارب یا حق‌الزحمه ثابت آن به‌عنوان مدیر سرمایه‌گذاری، ث) هزینه‌های سربار تخصیص داده‌شده، حساب‌های سرمایه‌گذاری محدودشده با پرتفوی‌ها، در صورت وجود، ج) سود (زیان) سرمایه‌گذاری محدودشده در طی دوره با افشای جداگانه مبلغ ناشی از تجدید ارزیابی سرمایه‌گذاری‌های محدودشده به ارزش معادل وجه نقد آن‌ها، چنانچه میسر باشد، چ) مانده سرمایه‌گذاری‌های محدودشده در پایان دوره، و ح) تعداد واحدهای سرمایه‌گذاری در هر یک از پرتفوی سرمایه‌گذاری‌ها در پایان دوره و ارزش هر واحد.

تاریخچه و ادبیات نظری

شاید واژه‌های نوین، روبه رشد، و متغیر، برای توصیف گسترش ادبیات انگلیسی در زمینه حفظ چارچوب اسلامی در حسابداری مناسب باشند، اما ادبیات عربی این حوزه دارای رشد و دامنه‌ای محدود بوده‌اند. ادبیات حسابداری اسلامی از نظر رویه‌ها و دامنه حوزه ادبیات اقتصاد و مالیه اسلامی، اقتباس شده است و همچنان با تأکید بر بانکداری اسلامی از ادبیات سه حوزه مذکور پیروی می‌نماید. به تأکید بانکداری اسلامی بر حرمت ربا نشات می‌گیرد. نتایج تحقیقات صورت گرفته در چهار دهه اخیر یعنی ظهور بانکداری اسلامی مدرن، بیانگر اقبال محققان به روش‌های اسلامی برای انجام کسب و کار، مفاهیم اسلامی اقتصاد و به‌طور خاص مبانی رویه‌های عملیات مالیه اسلامی است (الجدیدی، ۲۰۱۴).

ادبیات حسابداری اسلامی به دودسته ادبیات مدرن و غیرمدرن قابل تقسیم هستند. بخش ادبیات غیر مدرن شامل ادبیات فقه معاملات است. نگارش ادبیات غیرمدرن از زمان پیامبر اعظم (ص) آغاز و تاکنون در کشورهای مختلف ادامه داشته است. محققان دینی مسائل مختلف مربوط به رویه‌های مالی مسلمانان را مورد بررسی قرار داده‌اند و منابع غنی در این زمینه موجود است. منابع موجود در این زمینه غالباً به زبان‌های عربی، فارسی، ترکی بوده و منبع انگلیسی زیادی به چشم نمی‌خورد (قرضاوی، ۱۹۹۵). ادبیات انگلیسی حسابداری اسلامی در سال ۱۹۸۱ با چاپ نخستین مقاله با موضوع کشف نیازهای حسابداری عملیات به دلیل توسعه رویه مالی و ایجاد تقاضا برای تحقیقات حسابداری پرداختند. اما داستان ادبیات عربی متفاوت است، در این حوزه محققان بیشتر به تشریح تاریخ حسابداری اسلامی در کشورهای اسلامی و تدوین نظریه حسابداری اسلامی پرداختند (ابراهیم، ۲۰۰۰).

بخش ادبیات مدرن طی سه یا چهار دهه اخیر ایجاد شده است. این بخش به زبان انگلیسی و در پاسخ به تأمین مالی اسلامی و چالش‌های مربوط به رشد این حوزه‌ها شکل گرفت (کریم، ۲۰۰۱). ناپیر (۲۰۰۹) ادبیات مدرن مربوط به حسابداری اسلامی را به ۳ بخش تقسیم نمود. دسته نخست شامل مقالات مربوط به تشریح اصول گسترده سامانه حسابداری اسلامی و تعدیل نیازهای آن است (مانند حنیفه و حدیب، ۲۰۰۷؛ مرتضی، ۲۰۰۲). گروه دوم، مقالات مربوط به رویه‌های حسابداری عملیات بانکداری اسلامی را در برمی‌گیرد (مانند کریم، ۱۹۹۵). مقالات گروه سوم به حسابداری و مسئول کنترل و نظارتی می‌پردازند (مانند عبدالرحمان و شریف، ۲۰۰۳). ادبیات مدرن، ادبیات حسابداری از دیدگاه اسلامی و موضوعات مختلف دیگری از قبیل مسئولیت پاسخگویی و زکات را در برمی‌گیرد.

شاهول حمید محمد ابراهیم در سال ۲۰۰۰، رساله دکترای خود را با عنوان نیاز به حسابداری اسلامی، در دانشگاه داندی اسکاتلند ارائه نمود. وی ضمن تبیین نظام حاکم بر اقتصاد و حسابداری غرب، با استفاده از ابزار پرسشنامه به ارائه اهداف و مفاهیم حسابداری اسلامی پرداخت.

باچری در سال ۲۰۰۱، بررسی دیدگاه صحیح و منصفانه از منظر اسلامی، را به‌عنوان رساله دکترا در دانشگاه ساری انگلستان، انتخاب نمود. وی با استفاده از ابزار پرسشنامه، استفاده از استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی اسلامی را متضمن تحقق دیدگاه صحیح و منصفانه در حسابداری اسلامی معرفی نمود.

طلال الجدیدی در سال ۲۰۱۴، موضوع اندازه‌گیری به ارزش متعارف در نهادهای مالی اسلامی، را برای اخذ درجه دکترا از دانشگاه لندن، انتخاب نمود و با

ارائه نمود. بر اساس نتایج این پژوهش دلفی نیز تئوری وجوه و حسابداری حساب‌های مستقل برای حسابداری اسلامی مناسب هستند.

لزوم اسلامی سازی علوم

با توجه به تعاریف علم (کشف حقیقت) و دین (برنامه جامع فردی و اجتماعی، دنیوی و اخروی) ترکیب علم دینی شکل می‌گیرد. در تعریف صحیح علم دینی باید شأن ذاتی دین و هدف اصلی آن حفظ شود که همانا بیان حقایقی است که دسترسی به آن‌ها از راه‌های متعارف و عمومی فهم امکان‌پذیر نیست. علم دینی تنها شامل معلوماتی می‌شود که از منابع اختصاصی دین (کتاب و سنت) استخراج شده باشند، که البته این معلومات باید نتایجی یقینی باشند که با روش‌های یقینی از منابع یقینی به دست آمده باشند. در مباحث و گفت‌وگوهای علمی نباید به آیات متشابه و روایات ضعیف تمسک شود چون در آینده‌ای نه‌چندان دور از همین آیات و روایات متشابه و ضعیف در برابر ما استفاده خواهند کرد که زیان‌های جبران‌ناپذیری برای اسلام به همراه خواهد داشت (غلامی و همکاران، ۱۳۹۲).

منابع دینی باید به‌خوبی شناخته شوند و سهل‌انگاری در این کار باعث انحراف و برداشت‌های نادرست از دین می‌شود. همان‌طور که بسیاری از انحرافات گروه‌های الحادی از نسبت دادن‌های ساده‌انگارانه به دین ناشی می‌شود و باعث خسارات فراوانی شده است (مصباح یزدی، ۱۳۸۹).

از نظر بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران نه تنها علوم انسانی از فلسفه و عرفان تا علوم اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، هنر و ادبیات ارتباطی مستقیم با برخی مبانی و اصول اعتقادی و معنوی اسلام دارند، بلکه حتی علوم طبیعی و ریاضی نیز ریشه در همین مبانی مابعدالطبیعی که در دو علم شریف فلسفه و

استفاده از ابزار پرسشنامه، ارزش متعارف را برای اندازه‌گیری در حسابداری اسلامی مناسب دانست.

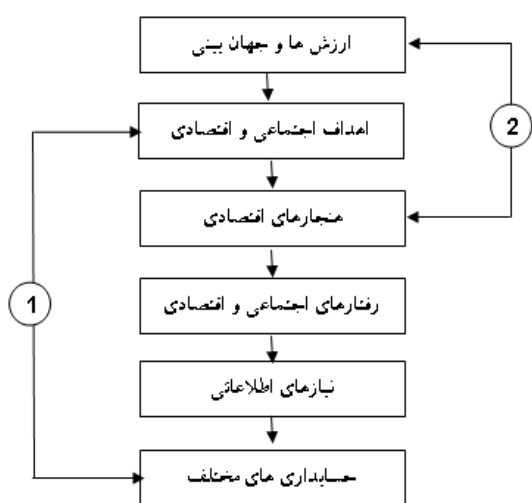
در ایران نیز تاکنون پژوهش‌ها و مطالعات زیادی در حوزه بانکداری اسلامی صورت پذیرفته است. ولی در حوزه حسابداری و گزارشگری مالی نظام مزبور، تحقیقات زیادی انجام نشده است.

ازجمله تحقیقات انجام شده در ایران، پژوهشی است که شکرخواه برای اخذ درجه دکترا در دانشگاه علامه طباطبایی و به راهنمایی دکتر باباجانی در سال ۱۳۹۱، در مورد مدل مناسب حسابداری برای بانکداری اسلامی در ایران صورت گرفته است. براساس یافته‌های این پژوهش دلفی، تئوری وجوه و حسابداری حساب‌های مستقل برای حسابداری اسلامی مناسب دانسته شده‌اند.

رضا غلامی جمکرانی و همکاران، در سال ۱۳۹۳ طی پژوهشی با بهره‌گیری از روش‌های تفسیری، انتقادی و دلفی ضرورت وجود چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی را تبیین نمودند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد خبرگان دانشگاهی و حرفه‌ای گزارشگری مالی ایران، اتفاق نظر دارند که تفاوت اصول اقتصادی- اجتماعی واحدهای تجاری اسلامی نسبت به واحدهای تجاری اقتصاد سرمایه-داری و عدم کفایت تأمین نیازهای استفاده‌کنندگان مسلمان و واحدهای تجاری اسلامی توسط گزارشگری مالی مرسوم، ضرورت بازنگری و تدوین چارچوب نظری با رویکردی اسلامی به‌مثابه قانون پایه گزارشگری مالی اسلامی را می‌طلبد تا بتوان زمینه جذب اعتماد سرمایه‌گذاران مسلمان و جامعه اسلامی را فراهم آورد.

حجت ا. صیدی نیز در سال ۱۳۸۷ رساله دکتری خود را در دانشگاه علامه طباطبایی و به راهنمایی دکتر باباجانی با موضوع ارائه مدلی برای گزارشگری مالی در بازار سرمایه اسلامی؛ نمونه موردی ایران،

نخستین جامعه (ناشی از مذهب و جنبش‌های فکری) اهداف اجتماعی - اقتصادی جامعه را تعیین می‌نماید. آنگاه، جامعه، قوانین و هنجارهای یادشده را جهت دستیابی به این اهداف اجتماعی - اقتصادی، به ترتیب مورد استفاده قرار می‌دهد. زمانی که افراد برای دستیابی به این اهداف اجتماعی - اقتصادی در مبادله با یکدیگر هستند، مجموعه‌ای از احتیاجات اطلاعاتی برای استفاده‌کنندگان داخلی و خارجی مورد نیاز است، زیرا ممکن است در فرآیند سازمانی، میان مدیران فاصله وجود داشته باشد (همان منبع). حسابداری که گزارشگری مالی محصول نهایی آن است، نقش رهبری را در تهیه این اطلاعات ایفا می‌نماید. معاملات انفرادی که به منظور کنترل و هدایت سازمان صورت می‌گیرد تا بتوانند به اهداف اجتماعی و اقتصادی آن‌ها هماهنگ با ارزش‌ها و جهان‌بینی صاحبان آن برسند (مسیر نخست در نمودار ۱). به هر حال، اگر کسی از سامانه حسابداری خاصی استفاده نماید که با ارزش‌های جامعه میزبان بیگانه باشد، ممکن است این اطلاعات موجب شکل‌گیری رفتارها، اهداف و هنجارهای اجتماعی - اقتصادی غلطی گردد (ابراهیم، ۲۰۰۰)؛ (مسیر دوم نمودار ۱).

نمودار ۱. رابطه بین حسابداری و اجتماع

(غلامی و همکاران، ۱۳۹۲).

عرفان اسلامی مطرح است، دارند (نه آن‌چنان که صرفاً در قرون وسطی و گذشته به آن توجه می‌گردید). از سوی دیگر تحقیقات نشان می‌دهند که حسابداری، دانشی اجتماعی و کاربردی است. دانشی که با محیط و ارزش‌ها و هنجارهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مناسبات حقوقی جامعه‌ای که در آن به کار گرفته می‌شود، رابطه‌ای ذاتی دارد (برای مثال، پیرا، ۱۹۸۹؛ هافستد، ۱۹۷۸؛ هاپ‌وود، ۱۹۸۷). از این رو منطق حکم می‌کند که در به‌کارگیری مفاهیم نظری و استانداردهای گزارشگری مالی حسابداری، شرایط، الزامات و ویژگی‌های محیطی جامعه هدف در نظر گرفته شود. رواج چنین دیدگاهی در سال‌های اخیر، موجب شده سلسله‌ای از پژوهش‌ها در خصوص تأثیر ارزش‌های حاکم در جوامع به‌ویژه جوامع اسلامی، بر نظام حسابداری و گزارشگری مالی صورت پذیرد.

جهان‌بینی و گزارشگری مالی

همچون سایر جوامع، جامعه غرب از یکسری ارزش واحد و یکپارچه تشکیل نشده است، بلکه از ترکیب چندین مکتب ارزشی به وجود آمده است. ارزش‌های غربی و سامانه کاپیتالیسم منتج شده از آن، منجر به هنجارهایی چون برتری سود و ثروت، تلاش افراد برای نفع شخصی، حریم و قوانین نامحدود برای اموال خصوصی و مصرف‌گرایی از طریق تلاش‌های بازار برای ایجاد تقاضا می‌گردند. انباشت ثروت نتیجه هنجارهای منتج شده از ارزش‌های مادی‌گرایی، فردگرایی و منفعت‌گرایی است. بیشینه نمودن سود و ثروت هدف نخستین است. فرض می‌شود که تلاش افراد برای دستیابی به ثروت مادی، منجر به رفاه اجتماعی بهینه می‌گردد (غلامی و همکاران، ۱۳۹۲).

رابطه میان جهان‌بینی، اهداف اقتصادی، ارزش‌ها و حسابداری بر این مبناست که ارزش‌ها و جهان‌بینی

متفاوتی از حسابداری نیاز دارند (غلامی و همکاران، ۱۳۹۲).

۳- سؤال‌های اصلی پژوهش

با توجه به مطالب یادشده سؤال‌های اصلی پژوهش به صورت ۲ سؤال اصلی و ۲ سؤال فرعی قابل طرح هستند:

۱- مدل حسابداری مرسوم تا چه حد با اسلام سازگاری دارد؟

۲- مبانی فقهی حسابداری اسلامی کدام‌اند؟

۱-۲- مدل حسابداری مبتنی بر مبانی فقهی چه

پاسخی در رویارویی با چالش‌های موجود

در حسابداری اسلامی دارد؟

۲-۲- مبانی فقهی (ابزارها و عقود اسلامی)

چگونه زمینه‌بستگی و رشد دانش

حسابداری را فراهم می‌سازند؟

۴- روش‌شناسی پژوهش

ارائه پاسخ برای چالش‌های حسابداری اسلامی نیازمند بررسی فقهی و حسابداری است. بنابراین، موضوع مورد مطالعه بین‌رشته‌ای محسوب می‌گردد. با توجه به نبود ادبیات در زمینه بررسی فقهی حسابداری اسلامی، پژوهش حاضر به روش اکتشافی به انجام رسیده است و برای دستیابی به نتایج هرچه جامع‌تر روش آمیخته اکتشافی انتخاب شده است (بازرگان، ۱۳۹۱). در این راستا، ابتدا در بخش کیفی تحقیق با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی؛ چالش‌های بنیادی حسابداری اسلامی از منظر فقهی مورد بررسی قرار گرفته و پاسخ داده شده است. روش توصیفی-تحلیلی، روشی متقن در پژوهش‌های علوم اسلامی محسوب می‌گردد و ضمن توصیف وضع موجود با استناد به منابع فقهی و اسلامی که ابهامی در آن‌ها وجود ندارد (قرآن، روایات معتبر و در صورت

حسابداری مرسوم، محصول مدرنیته و مبتنی بر ارزش‌های آن است. جهان‌بینی مادی و مفاهیم مرتبط با ماتریالیسم، مردم‌سالاری، لیبرالیسم و سکولاریسم منجر به هنجارهای اقتصادی خاصی می‌شوند؛ برای مثال، جهان‌بینی مادی، سکولاریسم و تجربه‌گرایی در نتیجه فقدان هنجارهای اخلاقی مقدس و مذهبی در جامعه به وجود می‌آید. این هنجارهای اقتصادی اهداف و ماهیت حسابداری مرسوم را منعکس می‌نماید (غلامی و همکاران، ۱۳۹۲).

در جهان‌بینی اسلامی، نوعی نگرش دوجانبه به دنیا و آخرت وجود دارد. آخرت نیز همانند دنیای مادی واقعیتی انکارناپذیر است، اما دنیا واقعیتی گذرا و محدود دارد. خداوند آفریننده آسمان‌ها و زمین و هرچه در آن‌هاست (سجده، آیه ۴). انسان خلیفه‌الله در زمین است (بقره، آیه ۳۰) و تمام موجودات (اعم از انسان‌ها، حیوانات، عالم ماده و طبیعت) امانتی است در دست او، اوست که مورد محاسبه قرار می‌گیرد. لذا امکانات و سرمایه‌های مادی و معنوی باید در مسیر هدایت الهی مورد استفاده قرار گیرند. سیاست و علم و اقتصاد و هر تلاش انسانی باید متضمن کسب سعادت در جهان آخرت باشد و حسابداری نیز از این مقوله مستثنا نیست. درحالی‌که سامانه‌های مالی کلاسیک بر جنبه‌های اقتصادی و مالی تمرکز دارند، نظام مالی اسلامی بر مسائل اخلاقی، رفتاری، اجتماعی و مذهبی نیز تأکید مشابهی دارد تا جامعه را از برابری و وضعیت مناسب در سطح عمومی برخوردار شود. جهان‌بینی می‌تواند بر ارزش‌ها اثر بگذارد (ارزش‌ها نیز روی هنجارها مؤثرند) و این عینیت و تغییر در آن‌ها برای حسابداری دارای کاربردهایی است. لذا ارزش‌ها و جهان‌بینی‌های گوناگون به حسابداری‌های مختلف منجر می‌گردد. در نتیجه، سازمان‌های اقتصادی در جامعه اسلامی که تحت جهان‌بینی اسلامی فعالیت می‌نمایند، به نوع

بخش کیفی: تحلیل فقهی چالش‌های حسابداری اسلامی

نقد و بررسی چالش اهداف حسابداری اسلامی

- نقد و بررسی هدف اول - منافع ذینفعان:

۱. در تدوین ادبیات حسابداری اسلامی شایسته است نحوه بیان و ادبیات مورد استفاده نیز منطبق بر فقه و ادبیات غنی اسلامی باشد. بر این اساس، به منظور بیان منافع و حقوق ذینفعان، استفاده از واژه مصلحت بر واژه منافع ذینفعان ارجحیت دارد. مصلحت از عناوینی است که در فقه اسلامی از جایگاه مهمی برخوردار است (فراهیدی، ۱۴۱۴ق).

۲. مسئله عدالت در اسلام به حدی حائز اهمیت است که گاهی خداوند از مرتبه تدبیر الهی به مقام برپایی عدل یاد می‌کند. ۲۹ آیه از آیات قرآن کریم به طور مستقیم راجع به عدالت و بیش از ۴۳۰ آیه در مورد ظلم که ضد عدالت است، نازل شده‌اند. یکی از مهم‌ترین ابعاد متأثر از عدالت، حوزه اقتصادی است. (فتحانی، ۱۳۸۸، صدر، ۱۳۶۰).

بر این اساس، هدف بیان شده یعنی حفظ مصلحت ذینفعان، ذیل مفهوم و هدف والاتر عدالت اسلامی قرار می‌گیرد. رعایت عدالت و مصلحت ذینفعان مانند سایر رهنمودهای اسلام نه تنها مناسب مسلمانان، بلکه مانند تمامی رهنمودهای دین مبین اسلام جهان‌شمول بوده و می‌تواند در عرصه بین‌المللی راه‌گشا باشد.

- نقد و بررسی هدف دوم - حفاظت از دارایی‌ها: متیو و پیرا معتقدند هدف کمک به حفاظت از دارایی‌ها و حقوق بانک به وظیفه مباشرت اشاره دارد. (متیو و پیرا، ۱۹۹۶). چن مفهوم مباشرت را منشعب از آیین مسیحیت، و به معنای امانت‌داری انسان در برابر خداوند در قبال منابعی که به او سپرده شده است، می‌داند. (چن، ۱۹۷۵).

لزوم استفتائات)، به تبیین آنچه باید باشد می‌پردازد و پاسخ‌های فقهی مورد نیاز را ارائه می‌نماید (نقیبی، ۱۳۹۰).

در گام بعدی و بخش کمی پژوهش، در راستای اخذ نظر خبرگان حسابداری در مورد چالش و مقایسه نظرات و پاسخ‌های مورد توجه آن‌ها با نتایج حاصل از بررسی‌های فقهی، از روش پیمایشی و ابزار پرسشنامه استفاده شد.

در بخش کمی پژوهش نمونه مورد مطالعه باید به نحوی انتخاب شود تا افراد متخصص، خبره و صاحب‌نظر در موضوع تحقیق، در نظرسنجی نقشی اساسی ایفا نمایند. به منظور اخذ نظرات خبرگان حسابداری از روش نمونه‌گیری هدفمند و یا قضاوتی استفاده شده است (هالووی و ویلر، ۲۰۱۰). در این راستا تعداد نظر ۵۰ تن از خبرگان و صاحب‌نظران حسابداری اخذ گردید.

جدول ۱. گروه خبرگان و متخصصین منتخب

شغل	فراوانی	%
اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های دولتی	۱۶	۳۲
حسابداران رسمی	۲۲	۴۴
مدیران ارشد بانکی	۱۲	۲۴
مجموع	۵۰	۱۰۰%

در پژوهش حاضر اطلاعات مورد نیاز بخش کیفی و بررسی‌های فقهی به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است. اطلاعات بخش کمی از طریق پرسشنامه حاصل شده است. پرسشنامه بر اساس چالش‌های حسابداری اسلامی و نتایج بخش کیفی پژوهش طراحی و مورد تأیید اساتید و خبرگان حسابداری قرار گرفته است.

سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، هدفی سازنده برای مسائل مالی تعیین می‌نماید.

• نقد و بررسی هدف چهارم - سودمندی در تصمیم‌گیری:

بیان این هدف از سوی سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی هم‌راستا با هدف مورد تأکید در حسابداری مرسوم است. هیئت استانداردهای حسابداری بین‌المللی هدف از گزارشگری مالی را فراهم‌سازی اطلاعات مالی راجع به واحد گزارشگری که برای سرمایه‌گذاران و اعتباردهندگان در تصمیم‌گیری در مورد فراهم‌سازی منابع برای شرکت، مفید است، بیان می‌نماید. این هیئت میزان سودمندی اطلاعات مالی به ویژگی‌های کیفی منوط می‌داند.

در چارچوب حسابداری اسلامی، سودمندی اطلاعات با نیل به اهداف حسابداری اسلامی که مفاهیم والای اسلامی و مبتنی بر رهنمودهای دین مبین اسلام است، حاصل خواهد شد. حسابداری اسلامی، با لحاظ نمودن اهداف مذکور تقسیم‌بندی استفاده‌کنندگان به اولیه و ثانویه و توجه به منافع مادی گروهی از استفاده‌کنندگان را در قالب هدف سودمندی اطلاعات در تصمیم‌گیری را جایز نمی‌داند. درواقع، اطلاعات مالی که با هدف رعایت عدالت اسلامی و مصالح ذینفعان، حق‌الناس و مباشرت، و توسعه و آبادانی ارائه شوند، در تصمیم‌گیری تمامی ذینفعان سودمند و دارای اثرات مثبت خواهند بود.

علاوه بر اهداف مذکور، پژوهش‌های عمده انجام‌شده در مورد حسابداری اسلامی، پاسخگویی اسلامی را یکی از اهداف حسابداری اسلامی معرفی کرده‌اند (باباجانی و شکر خواه، ۱۳۹۱؛ الجدیبی، ۲۰۱۴؛ ابراهیم، ۲۰۰۰).

حق‌الناس در منابع و متون اسلامی، چه در قرآن و چه در روایات معصومین (ع) و کتب فقهی جایگاه خاصی دارد. در اینجا چون صاحب حق مردم هستند، رعایت و نادیده گرفتن آن ارتباط مستقیمی با بحث عدالت خداوند دارد. قرآن کریم در آیات بسیاری مؤمنان را چه در باب مسائل اقتصادی و چه در باب حقوق اجتماعی و... دعوت به احترام به حقوق مردم نموده است (سوره نساء، آیات ۲۹ و ۱۶۱).

لحاظ نمودن حق‌الناس در اهداف حسابداری، مفهوم مباشرت را پوشش داده و هر انسان روشن‌ضمیری را به تحقق آن هدایت می‌نماید.

• نقد و بررسی هدف سوم: ارتقای قابلیت مدیریتی و تولیدی بانک

هدف محدود ارتقای قابلیت مدیریتی و تولیدی بانک‌ها دارای معادل والاتر و غنی‌تری در دین مبین اسلام است که پیشوایان دینی ما توصیه نموده‌اند. اسلام اهمیت ویژه‌ای به عمران و آبادانی منابع داده است. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: اوست که شما را از زمین آفرید، و آبادی او را به شما واگذاشت (سوره هود، آیه ۶۱). حضرت علی (ع) در فرمان معروف خود به مالک اشتر، فرماندار بصره می‌فرماید: «باید توجه تو در آبادی زمین بیشتر از توجه تو به گرفتن مالیات و خراج از مردم باشد» (علامه حلی، ۱۴۰۷). در حدیث دیگری رسول خدا (ص) می‌فرماید: پنج گروه دارای صدقه جاریه‌اند که ثواب آن پیوسته در نامه عملشان ثبت می‌شود: کسی که نهالی بکارد؛ کسی که چاه آبی حفر کند؛ کسی که مسجدی برای خداوند بسازد؛ کسی که قرآنی بنویسد، و کسی که فرزند صالحی به یادگار بگذارد. (علامه مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۰۱).

بنابراین، لحاظ نمودن توسعه و آبادانی در اهداف حسابداری اسلامی علاوه بر پوشش دادن هدف سوم

• نقد و بررسی هدف پاسخگویی اسلامی

گری (۱۹۹۶) پاسخگویی را به عنوان وظیفه ارائه حساب یا بازخواست در رابطه با اقداماتی تعریف کرده است که شخصی مسئولیت آن را به عهده دارد. ابراهیم (۲۰۰۰) برخلاف گری دامنه پاسخگویی را فراتر از ارائه حساب درباره اقدامات انجام شده به کارفرما می‌داند. وی جنبه پاسخگویی به خدا را نیز به این دامنه اضافه می‌کند. وی بحث پاسخگویی اسلامی را با توصیف مفهوم خلافت انسان در زمین، آغاز می‌کند. خداوند در قرآن کریم به خلیفه‌الله بودن انسان و مسئولیت این جایگاه خطیر اشاره می‌نماید (برای مثال آیات ۳۹ سوره فاطر، ۳۰-۳۲ سوره بقره، و ۷۰ سوره اسراء). انسان نه تنها در قبال مسائل معنوی بلکه در رابطه با موضوعات اجتماعی، تجاری و مالی و قراردادی پاسخگو باشد. ابراهیم، این نوع پاسخگویی به عنوان هدف اصلی حسابداری تلقی می‌نماید. وی بعدها نام پاسخگویی اسلامی را بر آن نهاد. این پیشنهاد توسط خیر (۱۹۹۲) حمایت شده است. او اذعان نموده است که این مفهوم آن‌چنان در جامعه اسلامی ریشه دارد که می‌تواند به عنوان بزرگ-ترین محرک برای توسعه عملی حسابداری اسلامی به کار گرفته شود (خیر، ۱۹۹۲).

با توجه به مطالب ذکر شده، رهنمودهای زندگی‌بخش دین مبین اسلام دارای چنان مفاهیم و معانی بلند و غنی هستند که اهداف موردنیاز حسابداری را روشن ساخته و در صورت اجراء، برای تمامی استفاده‌کنندگان پیامدهای مثبتی در پی خواهند داشت.

نقد و بررسی چالش استفاده از مفهوم رجحان

محتوا بر شکل در طبقه‌بندی اجاره‌ها

در تعریف بنای عقلا در فقه گفته شده که آن عبارت است از استمرار عمل و روش عمومی توده‌ی

عقلا در محاورات، معاملات و سایر روابط اجتماعی بدون توجه و در نظر گرفتن کیش، آیین و ملت آن‌ها. به سخن دیگر، مراد از بنای عقلا همان استمرار عمل عقلا به رویه‌های معمول است، (عراقی، ۱۳۷۵ق، ج ۳؛ صدر، ۱۴۰۰ق؛ حکیم، ۱۳۸۳ق) و روش و عملی که همیشگی و همه‌جایی است. (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۴؛ زنجانی، ۱۳۹۱).

بنابراین، تقسیم‌بندی اجاره‌ها با توجه به محتوای قرارداد حتی با وجود عدم وجود شرط تملیک و یا موافقت کتبی یا شفاهی اجاره‌دهنده صحیح است. زیرا، این رویه از منظر حسابداری بین‌المللی به عرف تبدیل شده و مبنای عقلا است. به عبارت دیگر، شرایط انتقال مزایا و مخاطرات دارایی به اجاره‌کننده، شرط ضمن عقدی است که بیان‌نشده لیکن معنای آن در عقد مدنظر بوده است. و اجاره‌دهنده بر این حقیقت آگاه بوده و از آن رضایت داشته است. این مسئله حضوراً خدمت حجت‌الاسلام‌والمسلمین آیت‌الله شاهرودی و از یکی اعضای دفتر استفتائات آیت‌الله خامنه‌ای مطرح و به نقل از حضرت آیت‌الله سید علی حسینی مورد تأیید هردوی حضرات واقع شد.

نقد و بررسی چالش مفهوم ارزش زمانی و بهره

در ادبیات معاصر حسابداری اسلامی ابهام استفاده از تنزیل مبتنی بر بهره در رویه‌های حسابداری و ارتباط آن با ممنوعیت ربا مورد توجه ویژه‌ای واقع شده است (بایدون و ویلت، ۲۰۰۰). اهمیت این موضوع به دلیل وابستگی محاسبات مختلف و مهم حسابداری به فرآیند تنزیل است، فرآیندی که در تأمین مالی پروژه‌ها، بودجه‌بندی سرمایه و ارزیابی کسب‌وکار مورد استفاده قرار می‌گیرد. اقتصاددانان و محققان اسلامی در وهله اول نتیجه گرفتند که اسلام مفهوم ارزش زمانی پول را تأیید می‌نماید، بنابراین، استفاده از تنزیل نیز مورد قبول است اما وضعیت و شرایط

ایده‌آل اسلامی، استفاده از جایگزینی برای این موضوع است (احمد و حسن، ۲۰۰۶).

در این راستا به دو مورد از مباحثی که در آنها فقها ارزش زمانی پول را بهره جدا نموده و آن را از نظر فقهی و شرعی مجاز دانسته‌اند، می‌توان به خسارت تأخیر تأدیه و مهریه اشاره نمود.

اگر کسی تعهد خود را در موعد مقرر انجام ندهد و در نتیجه این تأخیر متعهدله متضرر شود، متعهد باید خسارات ناشی از تأخیر را جبران کند که اگر تعهد مذکور وجه رایج باشد، آن را در اصطلاح (خسارت تأخیر تأدیه) می‌گویند. بر اساس ماده ۲۲۸ قانون مدنی، خسارت تأخیر تأدیه خسارتی است که از بابت دیر پرداخت وجه نقد از طرف مدیون باید به دائن داده شود. ماده ۱۰۸۲ قانون مدنی نیز به لحاظ کردن ارزش زمانی پول در پرداخت مهریه و نحوه محاسبه آن اختصاص دارد.

همچنین بر اساس فتوای آیات عظام نظیر حضرت آیت‌الله مکارم شیرازی، آیت‌الله نوری همدانی و حضرت آیت‌الله اردبیلی در رابطه با ارزش زمانی پول: چون پول رایج هر عصر و زمان مبین ارزش‌ها و بیانگر نسبت‌های مختلف بین کالاها و خدمات است، از این رو قدرت خرید را همیشه باید مورد لحاظ قرارداد و اگر تورم شدید سقوط ارزش پول زیاد باشد تا آن حد که در عرف، پرداختن آن مبلغ ادای دین محسوب نگردد، باید بر اساس وضع حاضر محاسبه شود و در این مسئله تفاوتی میان مهریه و سایر دیون نیست (مرکز تحقیقات فقهی قوه قضاییه).

نقد و بررسی چالش اندازه‌گیری

با مروری بر عقود اسلامی به‌طور خاص عقود مشارکتی مبرهن است که این عقود جریان نقدی ثابت ندارند. یعنی تسهیم سود و زیان نامشخص بوده و از

پیش تعیین شده نیست. در صورت تعیین مبلغ مشخص برای سود عقد باطل است. به‌علاوه، مسئله بهره در بحث عقود اسلامی وجود ندارد. بنابراین با توجه به لحاظ شدن بهره در استاندارد گزارشگری مالی بین‌المللی شماره دو و شرط بیان‌شده، استفاده از این استاندارد در مورد عقود اسلامی جایز نیست.

اندازه‌گیری در مشارکت از منظر فقهی

شرکت، عنوان بابی مستقل در فقه است که از احکام آن به تفصیل سخن رفته است. شرکت از یک منظر به دودسته تقسیم می‌گردد:

۱) شرکت قهری و اختیاری: مورد شرکت قهری جایی است که سبب شرکت اختیاری نباشد، مانند ارث، یا آمیخته شدن دو مال بدون اختیار شرکا.

۲) شرکت اختیاری درجایی است که شرکت اختیاری باشد، مانند حيازت و عقد.

• استفاده از ارزش متعارف در شرکت قهری (ارث) در این زمینه ارث، بحث اندازه‌گیری به‌طور خاص در مورد سهم زن مطرح است. زوجه از قیمت اعیانی، مصالح، درخت و... که در زمان مرگ شوهر موجود است، ارث می‌برد و قیمت اعیانی که سهم الارث زن از آنها پرداخته می‌شود باید به قیمت روز پرداخت شود (و نه زمان فوت شوهرش). (موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ج ۲؛ آیت‌الله بهجت، ۱۳۸۶ ش، مسائل ۲۲۴۸ و ۲۲۴۹).

• استفاده از ارزش متعارف در شرکت اختیاری (عقود مشارکتی)

به‌منظور تقسیم اموال مشترک در شرکت اختیاری، مانند عقد، ابتدا باید سهام شرکا به یکی از سه صورت ذیل تعدیل شود:

الف. به گونه افراز: به معنای تعدیل سهام برحسب کمیّت.

ب. به گونه تعدیل: به معنای تعدیل برحسب قیمت و ارزش مادی اموال مشترک.

ج. به گونه رد: به معنای تعدیل به‌ضمیمه مالی بیرون از اموال مشترک به سهام، مانند این که دو تا کالا با ارزش هشت و چهار میلیون بین دو نفر مشترک باشد که در اینجا دو کالا بدین گونه تقسیم می‌شوند که هرکدام از دو شریک، یکی را برمی‌دارد؛ لیکن آن که خودروی گران‌بها را برداشته باید مبلغ دو میلیون به دیگری بدهد.

در دو روش اخیر در بحث تقسیم اموال مشترک، بحث ارزش مطرح بوده و تقسیم صحیح منوط به در نظر گرفتن متعارف دارایی است.

شایان ذکر است بر خلاف الزام استاندارد حسابداری مالی شماره ۳ "مضاربه، به استفاده از ارزش متعارف برای اندازه‌گیری سرمایه مضاربه، بر اساس فقه شیعه و ماده ۵۲۷ قانون مدنی، سرمایه مضاربه باید نقدی باشد و اندازه‌گیری در این مورد موضوعیت ندارد.

نقد و بررسی چالش افشا

• صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه

بر اساس ماده اول قانون عملیات بانکی بدون ربا، یکی از اهداف نظام بانکی ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش تعاون عمومی و قرض‌الحسنه از طریق جذب و جلب وجوه و اندوخته‌ها و پس‌اندازها و سپرده‌ها و بسیج آن‌ها در جهت تأمین شرایط و امکانات کار و سرمایه‌گذاری به‌منظور اجرای بندهای ۲ و ۹ اصل چهل و سوم قانون اساسی. ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه با ایجاد شفافیت بیشتر در زمینه نحوه مصرف وجوه قرض‌الحسنه

دستیابی به این هدف را تسهیل می‌نماید و مشارکت بیشتر مردم در این امر را در پی خواهد داشت.

از سوی دیگر، مقام معظم رهبری در رکن دوم رویکرد اقتصاد مقاومتی، بر استفاده از ظرفیت‌های دولتی و مردمی تأکید، و سیاست مرتبط با این رکن را شفاف‌سازی و سالم‌سازی اقتصاد عنوان نموده‌اند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱). بر این اساس، استفاده از حسابداری اسلامی در جهت رفع خلأ ناشی از ناتوانی نظام حسابداری مرسوم در ایجاد شفافیت موردنیاز اقتصاد اسلامی و مقاومتی ضروری می‌نماید. به‌طور خاص، ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه، با روشن نمودن نحوه مصرف وجوه قرض‌الحسنه، ضمن ارتقا شفافیت مالی، زمینه مشارکت هرچه بیشتر مردم در این عقد اسلامی و در نتیجه حرکت به سمت اقتصاد مقاومتی و عمران و آبادانی کشور را فراهم می‌آورد.

• صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات

الزام مؤسسات مالی و بانک‌های اسلامی به محاسبه زکات و ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات، با مسئله "فردیت" در پرداخت زکات در تضاد بوده و علی‌رغم وجوب پرداخت زکات بر اشخاص حقیقی، مؤسسات را در پرداخت آن دخیل می‌نماید. هم‌چنین بر اساس استفتائات از آیات عظام شیعه همچون مرحوم آیت‌الله‌العظمی بهجت، «هر سهامداری که مالک مال مورد تعلق زکات است، اگر سهم او به حد نصاب برسد، باید زکات خودش را بدهد (آیت‌الله بهجت و آیت‌الله مکارم شیرازی، ۱۳۸۷). به این ترتیب، حتی در صورتی که زمینه کاری شرکت از جمله اقلام ۹ گانه مشمول زکات باشد، محاسبه و پرداخت زکات فردی و بر عهده سهامدار است، و محاسبه یا پرداخت

زکات و ارائه صورت مالی در این زمینه توسط شرکت صحیح نیست.

حساب‌های سرمایه‌گذاری محدودشده و محدود نشده

تقسیم‌بندی حساب‌های سرمایه‌گذاری به حساب‌های سرمایه‌گذاری محدودشده و محدود نشده و نحوه افشای آن‌ها موضوعی صرفاً حسابداری بوده و نیازمند بررسی فقهی تشخیص داده نشد.

تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه

برای مقایسه نظر خبرگان حسابداری با نتایج بخش کیفی پژوهش، پرسشنامه‌ای بر اساس نتایج بررسی‌های فقهی تدوین شد و در اختیار صاحب‌نظران قرار گرفت. داده‌های حاصل از پرسشنامه‌های تکمیل‌شده، پس از جمع‌آوری و استخراج، به کمک نسخه هفدهم نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شدند.

پرسشنامه شامل ۳۵ سؤال است و گزینه‌ها در مقیاس ۵ مرتبه‌ای لیکرت از بسیار مخالفم تا بسیار موافقم لحاظ شده است. به‌منظور بررسی نرمال بودن توزیع داده‌های پژوهش از آزمون کولموگورف-اسمیرنوف استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که توزیع داده‌ها در رابطه با تمام موارد نرمال است. چراکه با توجه به نتایج، سطح معناداری برای همه متغیرها بیش از ۰/۰۵ است. بنابراین، برای تمامی سؤالات از آزمون پارامتریک t تک نمونه استفاده گردید. فرضیات برای کلیه عامل‌های مسئله به‌صورت زیر تعریف می‌گردد:

$$\begin{cases} H_0: \mu \leq 3 \\ H_1: \mu > 3 \end{cases}$$

H: بیش از نیمی از پاسخ‌دهندگان با گزاره مطرح‌شده موافق نبودند.

H1: بیش از نیمی از پاسخ‌دهندگان با گزاره مطرح‌شده موافق بوده‌اند.

جدول ۲. تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه

	مقدار آزمون = ۳				سطح اطمینان ۹۵٪		نتایج
	T	درجه آزادی	سطح معناداری (۲دامنه)	اختلاف میانگین	حد پایین	حد بالا	
۱. لحاظ شدن منافع تمام کشورها در تدوین IFRS	-3.714	49	.896	-58333	-8993	-2673	شده H_0 تأیید
۲. ارائه رهنمودهای حسابداری اسلامی توسط IFRS	-5.494	49	.921	-72000	-9834	-4566	شده H_0 تأیید
۳. IFRS در تخفیف پیامدهای بحران اقتصاد جهانی موفق بوده است.	-1.237	49	.222	-20000	-5248	.1248	شده H_0 تأیید
۴. لحاظ شدن حسابداری اسلامی در IFRS برای همه کشورها مثبت است.	1.726	49	.046	.26000	-.0428	.5628	شده H_1 تأیید
۵. ارائه رهنمودهای حسابداری اسلامی بر غنای حسابداری مرسوم می‌افزاید.	7.180	49	.000	.90000	.6481	1.1519	شده H_1 تأیید
۶. تدوین مجموعه‌ای مجزا از استانداردهای حسابداری اسلامی	3.310	49	.002	.52000	.2043	.8357	شده H_1 تأیید
۷. لحاظ نمودن رهنمودهای حسابداری اسلامی در IFRS	3.299	49	.002	.51020	.1993	.8211	شده H_1 تأیید
۸. پذیرش اهداف IFRS و عدم پذیرش موارد مغایر اسلام	1.943	49	.040	.30612	-.0107	.6230	شده H_1 تأیید

	مقدار آزمون = ۳				سطح اطمینان ۹۵٪		نتایج
	T	درجه آزادی	سطح معناداری (۲دامنه)	اختلاف میانگین	حد بالا	حد پایین	
۹. تدوین اهداف حسابداری اسلامی بدون توجه به اهداف IFRS	1.731	49	.045	.24000	-0.0387	.5187	H ₁ تأیید شد
۱۰. تدوین اهداف حسابداری اسلامی با توجه به اهداف FAS و IFRS	2.866	49	.006	.30612	-0.0107	.6230	H ₁ تأیید شد
۱۱. تناسب رویکرد سودمندی در تصمیم گیری با نیازهای استفاده کنندگان مسلمان	.636	49	.048	.24000	-0.0387	.5187	H ₁ تأیید شد
۱۲. پاسخگوی اولیه به خداوند از بدیهیات گزارشگری اسلامی است	4.245	49	.000	.41667	.1242	.7091	H ₁ تأیید شد
۱۳. هدف حسابداری اسلامی ارائه اطلاعات به کلیه ذینفعان بدون توجه به گروه خاصی	5.021	49	.000	.10000	-0.2158	.4158	H ₁ تأیید شد
۱۴. افزایش عدالت اقتصادی در کشورهای مجری IFRS	-0.798	49	.429	.66000	.3476	.9724	H ₁ تأیید شد
۱۵. حفظ منافع تمام ذینفعان با لحاظ کردن هدف حق الناس در اهداف حسابداری اسلامی	9.880	49	.000	.69565	.4166	.9747	H ₁ تأیید شد
۱۶. حق الناس در اهداف IFRS لحاظ شده	.131	49	.046	-1.0204	-0.3593	.1552	H ₀ تأیید شد
۱۷. گزارشگری مالی باید به تحقق عدالت اقتصادی کمک کند	10.634	49	.000	1.12500	.8959	1.3541	H ₁ تأیید شد
۱۸. IFRS توسعه تمام کشورهای مجری را در پی داشته است	3.351	49	.002	.02083	-0.2989	.3405	H ₁ تأیید شد
۱۹. حسابداری اسلامی توسعه تمامی کشورهای مجری را در پی خواهد داشت	3.370	49	.002	1.12500	.9122	1.3378	H ₁ تأیید شد
۲۰. ارزش زمانی پول و بهره لحاظ شده در IFRS اسلامی است.	-1.910	49	.062	.48980	.1959	.7837	H ₁ تأیید شد
۲۱. لحاظ شدن بهره در استانداردهای حسابداری اسلامی دارای پیامدهای اقتصادی مثبتی است.	1.052	49	.048	.46809	.1885	.7476	H ₁ تأیید شد
۲۲. عدم در نظر گرفتن ارزش زمانی پول در حسابداری اسلامی مشکل ساز است.	3.961	49	.000	-0.30612	-0.6283	.0161	H ₀ تأیید شد
۲۳. لزوم استفاده از ارزش متعارف در حسابداری اسلامی	5.200	49	.000	.16667	-0.1522	.4855	H ₁ تأیید شد
۲۴. حق انتخاب بین ارزش متعارف و بهای تمام شده تاریخی	.926	49	.045	.53061	.2613	.7999	H ₁ تأیید شد
۲۵. شناسایی اولیه و اندازه گیری بعدی عقود مشارکتی به بهای تمام شده تاریخی	1.430	49	.040	.74000	.4540	1.0260	H ₁ تأیید شد
۲۶. شناسایی اولیه و اندازه گیری بعدی عقود مشارکتی به ارزش متعارف	6.625	49	.000	.14286	-0.1674	.4531	H ₁ تأیید شد
۲۷. ارتقای شفافیت مالی با تقسیم بندی حسابهای سرمایه گذاری به محدود شده و محدود نشده	3.188	49	.003	.21739	-0.0888	.5235	H ₁ تأیید شد
۲۸. ارائه حسابهای سرمایه گذاری محدود نشده بین بدهی ها	.551	49	.049	.87755	.6112	1.1439	H ₁ تأیید شد

نتایج	سطح اطمینان ۹۵٪		مقدار آزمون = ۳			
	حد بالا	حد پایین	اختلاف میانگین	سطح معناداری (۲دامنه)	درجه آزادی	T
						و سرمایه
H ₁ تأیید شد	.8320	.1884	.51020	.046	49	2.051
H ₁ تأیید شد	.3878	-.2211	.08333	.002	49	3.352
H ₁ تأیید شد	.6063	.0060	.30612	.004	49	3.011
H ₁ تأیید شد	.7997	.2003	.50000	.001	49	3.656
H ₁ تأیید شد	.8169	.1627	.48980	.022	49	.759
H ₁ تأیید شد	.9298	.2702	.60000	.070	49	-.387
H ₁ تأیید شد	.4470	-.2021	.12245	.031	49	2.221

۵- یافته‌های پژوهش

در مورد رجحان محتوا بر شکل و ارزش زمانی پول، بررسی‌های فقهی بیانگر شرعی بودن استفاده از این مفاهیم در حسابداری اسلامی است. در این زمینه نیز خبرگان حسابداری با نتایج بخش فقهی هم‌راستا هستند.

در مورد اندازه‌گیری در حسابداری اسلامی، خبرگان حسابداری همانند نتایج بخش فقهی، اندازه‌گیری به ارزش متعارف را برای حسابداری اسلامی و به‌طور خاص عقود مشارکتی مناسب و الزامی می‌دانند، اما در مورد استفاده از بهای تمام‌شده تاریخی در این زمینه اتفاق نظر ندارند. در مورد لزوم ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات، خبرگان حسابداری و نتایج فقهی هم‌سو هستند.

اما صاحب‌نظران حسابداری برخلاف نتایج بخش فقهی، ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات را مطلوب می‌دانند.

در مورد چالش اهداف حسابداری اسلامی، بررسی‌های فقهی بیانگر لزوم لحاظ نمودن عدالت، حق‌الناس، توسعه و آبادانی کشور و مسئولیت پاسخگویی به‌عنوان اهداف حسابداری اسلامی است. خبرگان حسابداری این اهداف را مناسب حسابداری اسلامی می‌دانند، اما در مورد لحاظ شدن این اهداف در استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی، یا مخالف هستند و یا اجماع نظر ندارند. همچنین، خبرگان حسابداری رویکرد مناسب تدوین اهداف حسابداری اسلامی را مطابق آنچه در بخش فقهی به انجام رسیده، یعنی تدوین اهداف حسابداری اسلامی با در نظر گرفتن اهداف استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی و استانداردهای حسابداری مالی می‌دانند.

افشای حساب‌های سرمایه‌گذاری محدودشده و محدودنشده از نظر فقهی نیازمند بررسی تشخیص داده نشد. خبرگان حسابداری، تقسیم حساب‌های سرمایه‌گذاری به محدودشده و محدودنشده، افشای حساب‌های سرمایه‌گذاری محدودنشده بین بدهی‌ها و سرمایه و ارائه صورت مالی مجزا (تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدودشده) را مناسب می‌دانند.

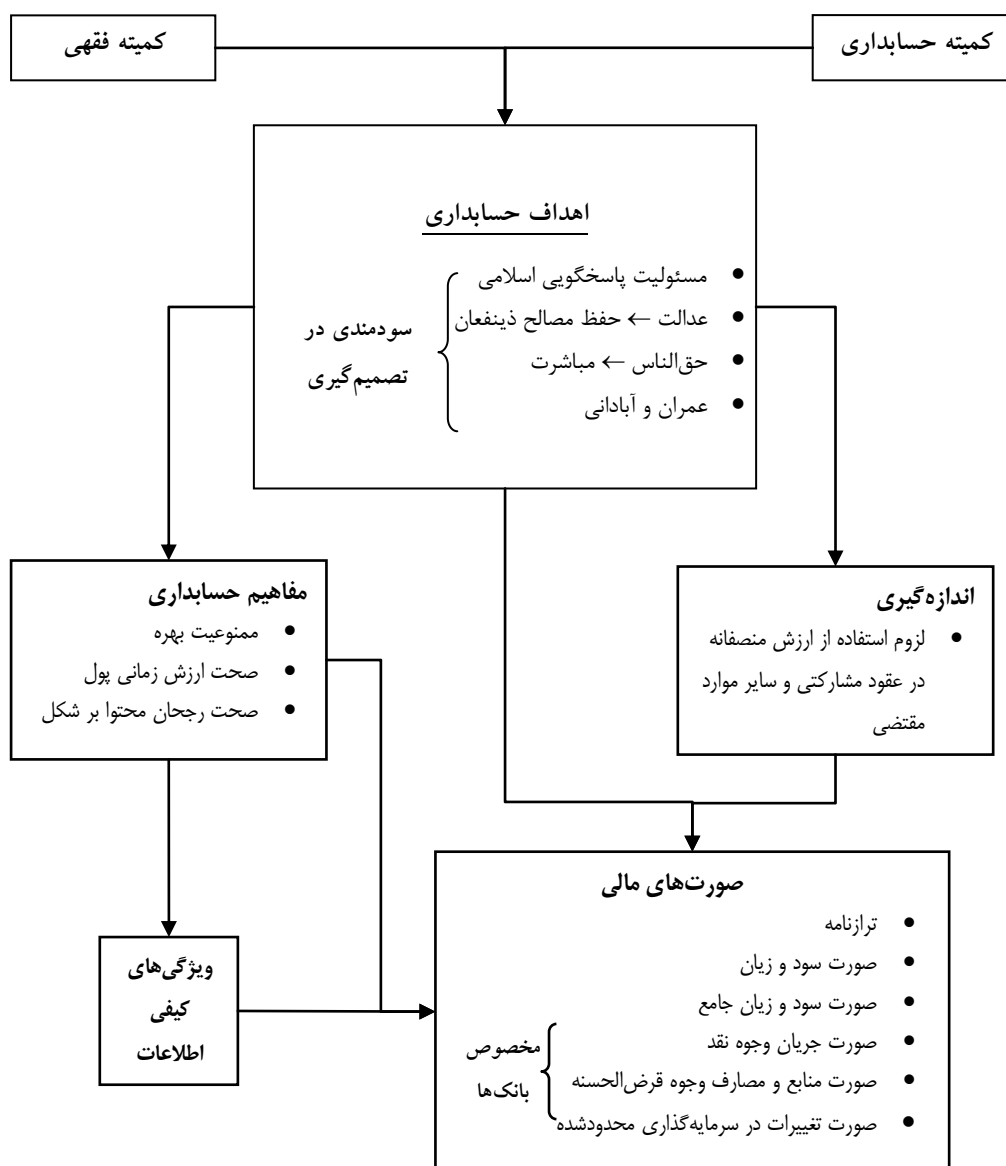
۶- نتیجه‌گیری و بحث

با توجه به مباحث مطرح‌شده و نتایج به دست‌آمده اعمال راه‌حل‌های ارائه‌شده و حل‌وفصل چالش‌های حسابداری اسلامی نیازمند اقدامات عملی توسط نهادهای مسئول در سطح ملی و فراملی است. از جمله اقدامات لازم به موارد زیر می‌توان اشاره نمود:

- لزوم تشکیل کمیته فقهی در سازمان حسابداری ارائه رهنمود در مورد حسابداری اسلامی بدون بررسی فقهی و کسب نظر متخصصان این حوزه بی‌معنا خواهد بود. این امر پسندیده توسط سازمان بورس و اوراق بهادار به‌عنوان سازمانی به‌روز انجام‌شده و ضروری و به‌جاست که هرچه سریع‌تر توسط سازمان حسابداری نیز صورت پذیرد. از این منظر وجود کمیته وقفه‌ی در سازمان حسابداری در کنار کمیته تدوین به‌منظور ارزیابی موضوعات جدید پیشنهادی برای تدوین استاندارد حسابداری از دیدگاه فقهی، بررسی شبهات فقهی در مورد استانداردهای حسابداری موجود و ارائه راه‌حل‌های مناسب و.. ضروری به نظر می‌رسد. انجام این گام و حرکت به سوی حسابداری اسلامی، به‌عنوان حسابداری مطلوب برای اقتصاد مقاومتی نیز ضروری و نیازمند توجه است.

- لزوم اقدام فراملی در زمینه حل چالش‌های حسابداری اسلامی

باوجود قبول اهمیت جهانی حسابداری اسلامی و لزوم ارائه رهنمود برای چالش‌های حسابداری این حوزه، پیشرفت عملی محسوس حاصل نشده است. دو دیدگاه حاکم در زمینه حل چالش‌های حسابداری اسلامی (ارایه مجموعه مجزا از استانداردهای حسابداری اسلامی و یا پوشش حسابداری اسلامی در استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی) ناموفق بوده‌اند. استانداردهای ارائه شده توسط سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی موردپذیرش جهانی قرار نگرفته و از منظر اسلامی نیز مقبول نیستند. مقایسه نتایج بررسی‌های فقهی با رهنمودهای ارائه‌شده این سازمان در زمینه اهداف، مفاهیم و افشا، مؤید وجود تفاوت‌های عمده‌ای با رهنمودهای اسلامی است. با توجه به مطالب یادشده، شایسته است، جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان پرچم-دار اسلام ناب محمدی و نیز کشوری با پیشرفت‌های علمی محسوس در زمینه حسابداری اسلامی اقدام شایسته‌ای به عمل آورد. از نهادهای مذکور انتظار می‌رود باوجود خلأ جهانی در زمینه حسابداری اسلامی ضمن بررسی جامع دو دیدگاه موجود، دیدگاه مرجح را انتخاب نموده و خود را به‌عنوان عاملی تعیین‌کننده و پیشرو معرفی نموده و در حد جهانی نقش‌آفرینی نماید. بر این اساس و با توجه به نتایج حاصل‌شده، مدل حسابداری اسلامی به‌صورت زیر ارائه می‌گردد.

شکل ۱- مدل حسابداری اسلامی

- فهرست منابع**
- * آیت‌الله زنجانی، عباسعلی، (۱۳۹۱)، *درآمدی بر حقوق اسلامی*، انتشارات میزان.
 - * باباجانی، جعفر و شکرخواه، جواد. (۱۳۹۱)، "مدل مناسب حسابداری برای بانکداری اسلامی در ایران"، *فصلنامه بورس اوراق بهادار*، ش ۱۷، سال پنجم، ص ۱۶۳-۱۹۲.
 - * بازرگان، عباس، (۱۳۹۱)، *مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته*، تهران: انتشارات دیدار.
 - * قرآن کریم
 - * آیات عظام حضرت الله بهجت و حضرت آیت‌الله مکارم شیرازی، *مجله مبلغان*، (۱۳۸۷)، استفتانات راجع به زکات شماره ۱۰۸.
 - * آیت‌الله بهجت، محمدتقی، (۱۳۸۶)، *رساله توضیح المسائل*؛ چاپ ۷۸، قم، انتشارات شفق.

- * بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس جمهوری و اعضای هیئت دولت. (۱۳۹۱/۶/۲).
- * جعفری لنگرودی، محمد جعفر. (۱۳۷۴)، *ترمینولوژی حقوقی*، انتشارات گنج دانش، چاپ ششم
- * حاجیان، محمدرضا (۱۳۹۰)، "موانع و مشکلات اجرای عقود مشارکتی در سیستم بانکی"، پروژه مطالعاتی پژوهشکده پولی و بانکی، قابل دسترس در:
- * حکیم، محمدتقی. (۱۳۸۳ق)، *الاصول العامة للفقہ المقارن*، نجف اشرف. <http://www.mbri.ac.ir/userfiles/file/monthly>
- * سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، (۱۳۸۹)، *استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی*، ترجمه علی اکبر جابری، تهران: انتشارات سازمان حسابرسی.
- * صدر سید محمد باقر، (۱۴۰۰ق)، *دروس فی علم الاصول*، ج ۱.
- * صیدی، حجت ا...، (۱۳۸۷)، "ارائه مدلی برای گزارشگری مالی در بازار سرمایه اسلامی؛ نمونه موردی ایران" پایان نامه دکتری، دانشگاه علامه طباطبائی.
- * علامه مجلسی، (۱۴۰۴ق)، *بحارالانوار*، قم، موسسه آل البیت.
- * علامه حلی، (۱۴۰۷ق)، *المهذب البارع فی شرح المختصر النافع* (جامع الدقائق
- * عراقی، ضیاء الدین، (۱۳۷۵ق)، *نهایة الافکار*، ج ۳.
- * غلامی جمکرانی، رضا و نیکومرام، هاشم و رهنمای رودپشتی، فریدون (۱۳۹۲)، *ضرورت چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی از منظر خبرگان حرفه ای و دانشگاهی*، ماهنامه تحقیقات مالی-اسلامی، سال سوم، شماره اول.
- * فراهیدی، خلیل بن احمد، (۱۴۰۹)، *کتاب العین*، چاپ دوم.
- * فتحانی، علی (۱۳۸۸)، *عدالت اقتصادی و راهبردهای مبتنی بر مفهوم، ماهنامه اقتصادی بررسی مسائل و سیاست های اقتصادی*، دوره ۹، ش ۸۹ و ۹۰.
- * مرکز تحقیقات فقهی قوه قضاییه، ج ۱.
- * موسوی خمینی، روح الله (۱۳۶۸)، *تحریر الوسیله*، قم، موسسه مطبوعاتی دارالعلم، چاپ دوم.
- * نقیبی، ابوالقاسم (۱۳۹۰)، *روش تحقیق در علوم اسلامی*، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ دوم.
- * Abdul-Rahman, A. R., & Shariff, R. A. M. (2003). "An Exploratory Study of Accounting on Ijarah as Practiced by Malaysian financial institutions". *International Journal of Islamic Financial Services*, 5(3), 1-15.
- * Ahmad, A. F., & Hassan, M. K. (2006). "The time value of money concept". *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 23(1), 66-89.
- * Akhtar Aziz. (2011). "at the Islamic Financial Intelligence Summit (IFIS)". Text of speech available at: <http://www.bis.org/review/r111117e.pdf?frames=0>.
- * Aljedaibi, talal (2014). "Fair Value Measurement and Islamic Financial Institutions: The shariah perspective and the case of Saudi Banks", A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, university of London. Available at: http://pure.rhul.ac.uk/portal/files/20364710/Talal_Aljedaibi_PhD_Fair_Value_Measurement_and_Islamic_Financial_Institutions.pdf
- * Baydoun, N., & Willett, R. (2000). "Islamic corporate reports". *ABACUS*, 36(1), 71-90.
- * Bucheery, Raja Ali M. (2001). "True and Fairview - An Islamic perspective", thesis submitted for degree of PhD, university of Surrey.
- * Chen, R.(1975), "Social and Financial Stewardship". *The Accounting Review*, 61 (1): 1-21.

- * Khir, M. (1992), "Accounting in a Changing Society, Ins, Harahap, S.S., (edit) Akuntansi, Pengawasan & Manajemen dalam Perspektif Islam (Accounting, Auditing and Management from an Islamic Perspective)", Jakarta: Trisakti University.
- * Malaysian Accounting Standards Board. (2012). "A Word about Islamic Finance: Part I". available at:
<http://www.masb.org.my/images/stories/A%20Word%20about%20Islamic%20Finance-part%201%20Nov.pdf>
- * Mathews, M.R., and Pereira, M.H.B.(1996). "Accounting Theory and Development", Melbourne: Thompson Publishing.
- * Napier, C. (2009). "Defining Islamic accounting: current issues, past roots". Accounting History, 14(1-2), 121-144.
- * Qaradawi, Y. (1995). "The role of values and ethics in Islamic economy (In Arabic)". Cairo, Egypt: Dar Wahba.
- * Chowdhury, M. A. M. (1999). "Resource allocation, investment decision and economic welfare: Capitalism and Islam". Managerial Finance, 25(5), 34-51.
- * Emerging market centers. (2014), "World Islamic Banking Competitiveness Report 2013-14". available at:
<http://emergingmarkets.ey.com/world-islamic-banking-competitiveness-report-2013-14/>
- * Financial Accounting Standard (FAS) No. 1, (2010), "General Presentation and Disclosure in the Financial Statements of Islamic Banks and Financial Institutions". Available at: <http://AAOIFI.com>
- * Financial Accounting Standard (FAS) No. 8, (2010) - "Ijarah and Ijarah Muntahia Bittamleek". Available at: <http://AAOIFI.com>
- * Financial Accounting Standard (FAS) No. 9, (2010) - "Zakat" Available at: <http://AAOIFI.com>
- * Gray, R. (1996), Owen, D., and Adams, C., "Accounting and Accountability: Changes and Challenges in Corporate Social and Environmental Reporting", London: Prentice Hall.
- * Haniffa, R., & Hudaib, M. (2007). "Locating Audit Expectations Gap within a Cultural Context: The Case of Saudi Arabia". Journal of International Accounting, Auditing and Taxation, 16(2), 179-206.
- * Holloway, Immy & Wheeler, Stephanie. (2010). "qualitative research in nursing and healthcare", 3rd edition, Wiley Blackwell publications.
- * Ibrahim, S. H. B. M. (2000). "The Need for Islamic Accounting: Perceptions of Its Objectives and Characteristics by Malaysian Muslim Accountants and Accounting Academics". University of Dundee, Dundee.
- * International Financial reporting Standard (IFRS) No. 9, (2014) - "Financial Instrument". Available at: <http://IFRS.org>
- * Karim, R. A. A. (2001). "International Accounting Harmonization, Banking Regulation, and Islamic Banks". The International Journal of Accounting, 36(2), 169-193.
- * Karim, R. A. A. (1995). "The Nature and Rationale of a Conceptual Framework for Financial Reporting by Islamic Banks". Accounting and Business Research, (100), 285-300.

یادداشت‌ها

¹ International Financial Reporting Standards (IFRS)

² Domestic Accounting Standards (DAS)

³ Accounting & Auditing Organization for Islamic Financial Institutes (AAOIFI)

⁴ Malaysian Standards Board (MASB)

⁵ Asian-Oceanian Standard Setting Group (AOSSG)

⁶ Deloitte Islamic Finance Knowledge Center (IFKC)

⁷ Financial Accounting Standard (FAS)

⁸ Investment Accounts

⁹ RAM Holdings (formerly known as Rating Agency Malaysia Berhad)